

AZ ÖREGKORU EMBER PSZICHOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGAI ÉS A MŰVELŐDÉS

Az öregkor kérdéseinek tárgyalása a gerontológia tudományának keretébe tartozik. A gerontológia egy komplex, összetett tudomány, pontosabban a tudományok ötvözete, beletartozik az öregkor szociológiája, filozófiája, jogi kérdései, az öregkor sajátos biológiai problémái s nem utolsósorban a gerontopszichológia, az öregkor lelki világával foglalkozó tudományág.

A gerontológiának - az öregéssel foglalkozó tudománynak - számtalan ága van, pl. az öregek anatómiai, élettani, szövettani, gyógyászati kérdései, szociológiai problémái. Ezen belül a gerontopszichológia egészen sajátos, az öregkor pszichológiai kérdéseivel foglalkozó tudományág. A pszichológia ezt a kort is csak komplex módon, részint szomatopszichikus összefüggésben, részint sajátos társadalmi, emberi vetületben tudja megérteni. A téma összetett, a megközelítés módja is csak összetett lehet.

Korunkban megnőtt az idős emberek jelentősége, mert az előző évtizedekkel szemben meghosszabbodott az ember átlagos életkora. Ez korábban, néhány évtizeddel ezelőtt 40-50 év köré esett, most egyes szerzők szerint a 60-70. életkor tekinthető átlagos életkornak. Illyés Gyula így fogalmazott: "Hatvanéves ember szemében a nyolcvanéves öreg. A lovagkorban a harminc-harmincöt év - az első ősz hajszál vagy szőrzet megjelenése - jelezte mintegy zászlóként a más, a zordabb léte-

rület határát. Az életérzés örök multjához mérten az öregedés érzése modern fogalom. Meghatározása, így ez is, kétes és semmiképp sem végleges." /Kháron ladikja/

Természetesen az átlagos életkor a különböző társadalmi, gazdasági viszonyok között eltérő. A táplálkozás, az orvosi ellátás, az éghajlati viszonyok, a gazdasági körülmények mind olyan tényezők, amelyek ebben a rezultánsban szerepet kapnak. Egész másképp alakul az átlagos életkor ma is primitív törzsi körülmények között, másképpen az urbanizáció során; a települési viszonyok is motiválják, színezik ezt a képet. Ismeretes, hogy az előbb említett tényezők mellett a különböző pszichotraumák, a gyorsuló idő sajátos mozgástörvényei is befolyásolják az emberi életkort. Nem véletlen, hogy egyes, pásztor-életmódot folytató hegyilakók átlagos életkora igen magasán meghaladja az egyéb foglalkozású, más települési körülmények között élő emberek átlagos életkorát.

Általában azt szokták mondani, hogy az öregkor a hanyatlás időszaka. Kétségtelen, hogy az idős korban általában előnytelenül változik meg az izomtónus, az emberek testtartása, csontozata, szervrendszere. Az idős ember sajátosan görnyedt, bizonyos mértékben az elesett testtartás jellemző rá, mint ahogyan ezt a festők is tipikusan ábrázolták /pl. Réti István: Öregasszonyok, Iván Jermenjov: Éneklő vak koldusok, Munkácsy Mihály: Bucsuzkodás/^x. A kopások, az anyagcsere-elváltozások következtében általában mindezek romló tendenciát mutatnak, különböző mérvű elváltozások tapasztalhatók az emberi szervezetben. Az idős kornak ezt a markáns vonalvezetését néhány képpel kívánjuk illusztrálni. /Rodin: Jules Dalou, a szobrász, Strobl Alajos: Anyánk, Tizian: Őnarckép, Pásztor János: Bucsuzkodás, VV. Veresscsagin: 96 éves asszony portréja, Rippl-Rónay József: Öregasszony ibolyával, Dürer: Anyja képmása, Ferenczy Béni: Leonardo da Vinci/. Mégis már most előljáróban

^x A képek, idézetek kiválasztásában segítséget nyújtó Bácskai Erzsébet tanársegédnek és a hallgatóknak ezuton is köszönetet mondok.

meg kell jegyezni, hogy tévesnek tartjuk azt a szemléletmó-
dot, mely egészében leegyszerűsítve homogénnek tekinti az öreg-
séget, vagyis csupán hanyatlásnak tartja. Valójában azt mond-
hatjuk, hogy minden életkorban megtalálhatók hanyatló és fej-
lődő tendenciák. Találón jegyezte meg Nyirő Gyula, hogy az
öregkori sajátosságok bizonyos értelemben a nyugdíjas állapot-
tal, elsősorban az aktív munkálkodás hiányával függenek össze,
s nem elsődlegesen az idő elmulásával. "Nyugdíjba rendszerint
öregkorban helyezik az embereket. Az ilyen formán kialakuló
lelki sajátosságok nem az öregségnek, hanem a nyugdíjnak, a
munkátlanlanságnak a következményei. Nem szabad és nem lehet a
munkából kimaradt vagy a munkából félreállított embert az ak-
tív dolgozóval összehasonlítani." /Nyirő, 16. old./ A munka
konzervál, elsősorban szellemileg. Nyirő ezt a pszichiáter
szakmai tapasztalatával fogalmazta meg: "A regeneráció lehe-
tősége a gyakorlás hiányának tartalmával és az életkor növe-
kedésével párhuzamosan romlik. Hogy a munka őrizője a fiatal-
ságnak, bizonyítják azok a tapasztalatok, amelyeket társadal-
munk átalakulásával tehattunk. Amióta az öregek nem kénysze-
rülnek jó munkabírásuk ellenére is nyugdíjba, több szellemileg
ép embert látni közöttünk." /Nyirő 16. old./ Az izoláltság
psychopathológiai problémákhoz vezethet: "A munkából való ki-
iktatás többnyire kisebb-nagyobb fokú izolációt is okoz, ami
pedig - amit az a pszichiatriából ismeretes - önmagában is kü-
lönböző psychopathológiai zavarokat okozhat, amelyek között
nem a legkritikább az értelmi hanyatlás. A munkából való kiik-
tatás az ingerek számát is csökkenti." /Nyirő, 16. old./

Az idős ember aktivizálása többek között a családon belül,
de a társadalmi életben, bizonyos értelemben a munka területén
is kétségtelenül lelassítja, eltolja azt a folyamatot, amelyet
visszahanyatlási periódusnak szoktak nevezni. Az idős emberek-
nél **jelentkező**, egyénenként változó negatív, hanyatló tenden-
ciák mellett vannak olyan sajátosságok az idős korban mind
mentális, mind érzelmi vonatkozásban is, amelyek elsősorban
pozitív jellegűek, és vannak negatív sajátosságok, amelyek ép-
pen ebben a korban alakulnak át pozitív vonásokká. /Pl. az idős

emberek melegsége, játékos türelme és megértő szeretete a gyermekekkel szemben./ Ezek általában olyan pozitív vonások, amelyek az élet bölcsességével kapcsolatban éppen az idős ember pozitív vonásaiként jelennek meg. Az idősebb ember ezen bölcs, kiegyensúlyozott mosolyát láthatjuk Csók István képén. /Csók István: Keresztapa reggelije./

Már a legkisebb gyermekkorban fellelhető például a csecsemőmirigy elhalása, a fogóreflex, a szopóreflex eleinte ösztönyszerű és célszerű működése megszűnik, mint ahogyan az idős korban is vannak olyan, pozitív előjelű, főképp pszichikus jelenségek, melyeket a korábbi időszakban nem leltünk meg. Ugyanakkor az ifjúkornak is vannak olyan negatív jelenségei, amelyeket az öregkorban általában nem tapasztalunk.

Ha a biológiai, szociológiai, pszichológiai tényezőket számbavesszük, vagy szembesítjük ezeket az öregember jogi státuszával, sajátos ellentmondások tömekegére bukkanunk. Ha csak a biológiai státuszt tekintjük, úgy találjuk, hogy az idős emberek fizikai teljesítőképessége általában csökken, a szervezet lebontása, visszafejlődése nagyobb mértékű lesz, az izom tónusa megváltozik, az egész anyagcsere átalakul, a külső, a bőr, az izomzat, a csontrendszer, a szervek rugalmassága csökken, még a vérnyomás is megváltozik, az egész szervezet bizonyos mértékben átalakul, egyes alapvető funkciók, mint a nemi funkciók csökkennek. A szomatikus tényezők megváltoznak, és mindez sajátos módon egyuttal valamilyen összefüggésben van a pszichikus állapot megváltozásával. Ez az összefüggés azonban nem determináló körülmény, nem jár mindig adekvát pszichikus elváltozással. Az élet egyéb területén bizonyítható az a tétel, hogy időnként a szomatikus és pszichikus elváltozások - bár kapcsolatuk nagyon szoros - nem mindig egyértelmű tendenciát mutatnak. Ezért sem szomatikus, sem pszichikus értelemben nem mondhatjuk azt, hogy az öregkor lelkiileg is öregséget, illetve a fiatalság lelkiileg is fiatalságot jelent. Hiszen vannak koravén fiatalok, és un. fiatal öregek. Az életkor szomatikus és pszichikus sajátosságai különböző eltérések mellett kifejthetik előnyös vagy hátrányos hatásukat. E korokat összekeverni

nyilván nem lehet. Az életkort fel kell ismerni, és ennek megfelelően kell élni. Groteszk helyzetet tükrözhet az a kont-raszt, amely pl. a korban össze nem illő párnál található.
/Wilhelm Leibl: Az össze nem illő pár./

Az élet és a halál két végpontja között mind szomatikus, mind pszichikus vonatkozásban a születés és az elhalás folya-mata figyelhető meg, csak hogy az egyes koroknak különböző ará-nyában, még pontosabban fogalmazva különböző minőségben. Nagy-foku önismeretre vallóan írja erről Déry Tibor: "Lebontva éle-tünkől az erényeket és a hibákat, megállapítható, hogy hamisi-tatlanul, azaz a legvalószínűbben az öregkor mutatja be vegy-értékeit. Leolvasásukra is az öregember a legalkalmasabb. A szem ilyenkor már nem káprázik, az elme edzett, a csalódásokon tulleptünk. A világtól már semmit sem várunk, magunktól is ke-veset. Áldásunk mindkettőre; ez kényelmesebb lévén, mint az átkozódás." /Kedves bópeer... c. művében/

Minden kornak megvan a maga szépsége, a problematikája mellett. Nem mondhatnánk, hogy csak a tavasz érdekes; az ősz és a tél a természetben egészen más jellegű szépségeket tar-togat. Ennek analógiájára állíthatjuk, hogy a pozitív és ne-gatív jelenségek a maguk ötvözetében jelentkeznek az egyes életkorokban. Elég arra utalnunk, hogy tulságosan illúzió len-ne csupán romantikusnak feltüntetni az ifjuskort, elfeledve azt, hogy az ifjuskornak is megvannak a maga problémái, és más korokkal szemben sajátos negatív előjelű kérdések is izgatják a fiatalokat. /Hogy csak a párválasztás vagy a pályaválasztás nehézségeit említsem meg ezek közül vagy éppen az anyagi füg-gőségnek a kérdését, mely nyilvánvalóan későbbi korokban nem ilyen hangsúllyal mutatkozik./

Az idős kor pszichológiájával azért is érdemes foglalkoz-ni, mert ahogy mondtam, az életkor meghosszabbodott. Általában két irányban fejlődött ez a kérdés: az orvostudomány eredménye-inék és a társadalmi változásoknak hatására megnőtt az emberi életkor, mert csökken a csecsemőhalandóság, és meghosszabbodik az idős emberek életkora is. Jogosan vetődik fel az élethez való jog igénye az idős kora embereknél is.

Jogi szempontból bizonyos szétválás van a jog által biztosított lehetőségek és az élet pszichológiai értelemben vett "élése" között. Hasonló itt is az eset ahhoz, mint amit az iskolaérettség esetében tapasztalunk. Különböző időszakban éri el a gyermek a valóságos iskolaérettséget. Törvényeink értelmében jogi szempontból a nők 55, a férfiak 60 éves korban érik el a nyugdíjkorhatárt. Meg kell azonban jegyezni, hogy mind szomatikus, mind pszichikus vonatkozásban korábban és később is bekövetkezhet az az időszak, melyet lényegében nyugdíjra való érettség időszakának nevezhetünk, ha ezen azt értjük, hogy valaki már nem alkalmas vagy nem teljes mértékben alkalmas arra, hogy korábbi munkakörét és feladatait ellássa. Ez elsősorban a kopás mértékétől és az alkalmazkodó képességtől függ. Erre mutatott rá Selye János tudományosan, Illyés Gyula pedig művészi eszközökkel. "Ha kutatásaimról beszélek, mindig ki szoktam emelni, hogy az öregedést - legalábbis az igazi, fiziológiás öregedést - nem az élettartam határozza meg, hanem a szervezet kopásának mértéke. Mindig különbséget kell tenni fiziológiás és naptári életkor között.

Egy negyvenéves ember testileg-lelkileg sokkal öregebb lehet, s közelebb állhat a halálhoz, mint egy másik, hatvanéves ember." /Selye János: Életünk és a stressz/

"A lelki öregedés - vagyis az igazi vénülés - nem kis részben az új adottságok visszautasítása. Ha az alkalmazkodó képesség a testi vénülés elkerülhetetlen előidézője, a lelki vénülés ellenszere épp az alkalmazkodóképesség lehetséges megújítása, az új adottságok révén." /Illyés Gyula: Kháron ladikja/

Ez a probléma ennek következtében mind társadalmi, mind mentálhygiénés, pszichológiai sikon komoly kérdéseket vet fel. Ismeretes pl., hogy némelyik nyugdíjas valósággal összeroppan, belebetegszik, meghal a nyugdíjba menés első időszakában, holott korábban aktív munkásként zavartalanul dolgozott. Nem tudja elviselni azt a hirtelen változást, különösen abban az esetben, ha nem szeretett volna még nyugdíjba kerülni. Ilyen-

kor már csak az időt számlálja és önmagát vizsgálja. Sokszor fél - mint ezt Déry szépen megfogalmazta. "Vegyük elsősorban az időt: ez úgy folyik ki az öregek kezéből, mint a víz. Legsúlyosabb gondjuk, hogy mennyit tartalékolnak belőle; szervezetük - akár tudnak róla, akár nem - éjjel-nappal, ezzel a kérdéssel foglalkozik, elsőnek azt kérdi magában: vajon ennek még mennyi ideje van hátra? Tulélem-e, vagy - az ördög vigye el! - ő engem? Bármennyire szeretem és tisztetem is, mögöttem kíváncok besorolni abba a rongyos menetbe, mely a Paradicsom felé tart. Magammal, azaz kisebb-nagyobb testi-lelki sérelmeimmel vagyok elfoglalva, oly mértékben, éjjel-nappal, szinte szüntelenül, hogy másra sem tudok gondolni, bármivel igyekszem is eltéríteni figyelmemet, rögtön visszatérek egyik-másik bajomra." /Déry Tibor: Kedves bópeer...!/

Az emberi életnek alapvető joga, az élethez való jognak elidegeníthetetlen tartozéka a munkához való jog.

Nyilvánvaló, hogy ha pl. egy alkotó ember, egy tudós, egész életén keresztül foglalkozott néhány alapvető kérdéssel, és ott eredményt ért el, olyan szint jelent azon a téren, tudományban, oktatásban, saját személyiségének formálásában, amely tulajdonképpen egyedi eset és hasonlóval nem helyettesíthető. Amennyiben továbbra is önkéntesen, lehetőségei árnyában dolgozik, mindazt a felgyülemlett ismeretanyagot és tapasztalatot tovább kamatoztathatja, ami a hallgatók hivatástudatát, a fiatal kollégák fejlesztését jelenti. Nem utolsó sorban azonban meghosszabbodik a kutató tudós alkotó kedve, mely közvetlenül a további alkotások során társadalmilag hasznosítható eredményekre vezet. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha azt a jogot adják meg, hogy addig és akkor dolgozzék, amíg és amikor jól érzi magát, a közbülső időszakban pedig pihenjen tovább, dolgozzék és gyűjtse az anyagot és amikor akarja, ujrakamatoztatja, ez olyan motivációt, további élethez kapcsolódó ösztönzést jelent az alkotó embernek, amely az életet nemcsak fiziológiai, hanem pszichológiai értelemben is kitölti, s amely a későbbi időszakhoz is értelmet ad. Találónan írja Simonyi: Vers a méltó ifjúságról c. költeményében:

" - A hirtelen jött változás
barátom mindig megaláz
és megriaszt egy percre,
mert valamitől megrabol,
amihez még ragaszkodik,
mit vélsz, hogy nincs betelve."

Nem kell azonban csak tudósokra gondolnunk. Bármelyik területet szemügyre vehetjük ebben a vonatkozásban. Ki ne tudná például, hogy a hivatását szerető pedagógus ősز táján, amikor iskolába kezdenek menni a gyerekek, ott rajzik az iskola körül, mint ősszel a fecskék. Valami odahuzza. Nyilvánvaló, hogy ha az ilyen nyugdíjas pedagógusnak néhány órát adnak, visszatalál újra a munkához, kollégáihoz, ez az életét jó értelemben kitölti. De ugyanez a helyzet a szakmunkásnál a gyárban. Ha szerette hivatását, mondjuk egy marós, egy lakatos, akkor szívesen bemegy egy-két órára a gyárba dolgozni, nem utolsó sorban azzal a kollektívával akar együtt lenni, ahol évtizedeket töltött el, s ezáltal életét értelmes tartalommal tölti meg.

Némelyik esetben a munkából való kiválással járó törés olyan óriási, hogy az idős ember depresszióba esik, s ezt úgy fogalmazza meg, hogy ő már csak a halált várja, az élete tulajdonképpen értelmetlenné vált.

Régen általános volt az a nézet, hogy az öregember teherterhel; ez főleg gazdasági szempontból mutatkozott meg. Az öregembert el kellett tartani, nem volt általános a nyugdíj. Magyarországon a paraszti életformában elég általánosnak volt mondható az a szemlélet, hogy az öregembert, az apát, az anyát, a gyerekek mintegy "felosztották" időben maguk között, és az öregember vándorolt hétről hétre vagy hónapról hónapra egyik helyről a másikra, sehol otthont nem talált. Az öregember, akinek nehezére esik a helyváltoztatás, a mozgás, jobban ragaszkodik fekhelyéhez, apró holmijaihoz, arra volt kényszerítve, hogy kegyelemkenyéren éljen. Magyarországon is divat volt az önkéntes öngyilkosság - kengőzős bűdös barlang -; hogy

az öregember ne legyen teherterhelés a családjára számára, felvette ünneplő ruháját, ide vándorolt, öltözetét kívülhagyva bement a barlangba meghalni. Elégé ismert volt a magyar paraszti életnek az az aktusa, mikor az öregembert kikergették az istállóba. Az öregember nem kellett senkinek. Ma kétségtelenül ezen a téren intézményesen, de úgy érzem emberi szempontból is jelentős változás indult meg, bár korántsem olyan mértékben, amilyen mértékben ez szükséges, vagy lehetséges lenne. Szociális otthonok sorozata működik, napközi otthonban tölthetik el a magányos öregek idejüket, és egymással beszélgethetnek. Sokszor azonban olyanok is szociális otthonokba kerülnek, akiknek a családjára jómódu, az idős embert lerázzák; a szociális otthon lakója büszkén beszél gyermekéről, unokáiról, mutogatja a képeket, számára léteznek, de a család számára kevésbé, hiszen alig látogatják ezeket az öreg embereket. Ezekben a szociális otthonokban sokszor olyan az ellátás, és a bánásmód, olyan az öregemberről alkotott kép, ahogyan a közhi-edelemben lélektani szempontból az idős ember éli.

A gazdasági, társadalmi átalakulás mellett új szemléletmód kellett ahhoz, hogy elismerjék az öregember élethez való jogát.

A közhiedelem úgy tartja, hogy az idős ember a "második gyermekkorát" éli, és ennek következtében általában úgy is bánnak vele, ahogy egy gyermekkel bánni szokás. Hisz kétségtelenül az arterioszklerózis, a meszesedés sokszor olyan helyzetbe hozza az idős embert, hogy valóban gyámságra szorul. De nem lehet egyértelműen a szomatikus, a testi gyengeséget a pszichikus gyengeséggel azonosítani, mert sokszor az egyébként ápolásra szoruló gyenge öregemberek lelkiileg teljesen épek, és nehezen viselik el, ha őket gyerekeknek tartják.

Nemrég láttam egy filmet a televízióban "Otthon, édes otthon" címmel, amely mély, megalapozott pszichológiai szemléletmódra épül. A film röviden arról szól, hogy a külső szempontból jó körülmények között élő öregek otthonában kényelmük, nyugalomuk, anyagi juttatásuk megvan az ott lakóknak,

de merev rendszabályok szerinti életet élnek, és úgy bánnak velük, mint a vásott gyerekekkel, megnyirbálják egyéni szabadságukat. Ezért fellázadnak az öregek, jogot formálnak mind a kulturális, mind a szórakozási igények kielégítésére. Egy fiatal pszichológus melléjük áll, ezért eltávolítják őt az intézetből, de a film végén, mint igazgató kerül vissza az otthonba, s győz az öregek lázadása. Jól jellemzett idős arcokat, jól megrajzolt képeket villant fel a film.

Egy teljesebb értékű idős életkorral járó életformát választottak, amelyben foglalkozás, kultúra és a szabadság igénye valósult meg éppugy, mint ahogyan ezt fiatalabb korban élveztek. Még a szerelem is belopózkodott az idős emberek közé.

Nagyon téves az a felfogás, amely azt vallja, hogy mindenestől párhuzamosan halad a biológiai, szomatikus fejlődés vagy visszafejlődés a pszichikussal. Az érzelmek megmaradhatnak akkor is, ha megváltoznak a biológiai feltételek, sőt mi több, nem kisebb jelentőségű, kvalitásban más, de értékében semmiben sem alacsonyabb rendű, újabb érzelmek jelenhetnek meg az idős korban. Olyanok, amelyek korábban nem jelentkeztek. Ez azzal az életformával jár együtt, azzal a bölcsességgel, a bölcs rezignációval, amelyet az idős ember élettapasztalattal szerez meg, amikor már kicsit kontempláltabb, magába fordulóbb életet élhet, és többet foglalkozhat ebben a gyorsuló időben, a rohanó életben önmagával, a maga emberi létével, a filozófiai életproblémáival, sorsával. Fiatal korban, amikor építi valaki a jövőjét, egyszerűen nincs arra ideje, hogy megálljon, fáradt, mert szalad az anyagi feltételek megteremtése után, hogy lakást teremtsen magának, családot alapítson. De az idős koru ember megáll és többek között ideje van az unokával játszani, olyan érzések birtokában foglalkozni az új generációval, amelyre annak idején a nagy rohanásban a saját gyermekével nem volt módja.

Az idős kor tehát minőségileg kétségkívül más, de korántsem értéktelenebb korszak, mint az előzők. Pozitív és negatív

tényezők halmaza, ötvözete jelenik meg ebben a korban, mint ahogyan tulajdonképpen az előző korszakokban is. Ennek a más-ságnak, ennek a különbözőségnek néhány pszichológiai kérdésé-re szeretnék rávilágítani.

Az idős kor sajátosságai között megemlítem a Ribot-féle törvényt. Ennek lényege, hogy az idős ember a közelmultra ne-hezen emlékszik, a távoli multra annál világosabban. Előfor-dul, hogy naponta többször ugyanazt elmondja, nem tudja, hogy már elmesélte, nem emlékszik rá, de távoli gyermekkorából, fi-atalkorából származó emlékek megmaradnak benne. Mindennek természetesen nemcsak az emlékezet szempontjából van értelme és jelentősége, hanem az érzelmek, az élmények tekintetében is. A visszatekintés többnyire a kellemes, teljes értékű em-ber érzelmvilágát tükrözi. A régi emlékek édes visszatéré-sét nagyszerűen tükrözi a következő kép: Honoré Daumier: Édes emlékek /könyomat/.

Az idős ember sokszor csak az emlékeiből él. Előtte van Rippl-Rónay Józsefnek egy festménye, címe: "Mikor az ember az emlékeiből él". A képen egy idős néni látszik kendővel, előtte egy fénykép a családjáról, és magába roskadva visszaemlékszik. Ahogyan az irodalomban, úgy a képzőművészetben is találunk ti-pikusan az öregkort megszemélyesítő művészi alkatokat. Ilyen volt nálunk pl. Rippl-Rónay József. /Flox és filox; Amikor az ember visszaemlékezéseiből él; Apám és Piacsek bácsi vörös-bor mellett; Apám és Lajos öcsém hegedűvel; Apám-anyám; Szü-leim negyvenévi házasság után; Öreganyám; Öregur és mandoli-nozó asszony./

C_sakhogy az idős ember mentálhygiénéje szempontjából nem helyes, ha úgy gondolkodunk, hogy nála minden lezárult, és őt már a halál filozófiai gondolatai tölthetik el. A klasz-szikus latin irodalom szimbolikusan ezt úgy vázolta, hogy min-denki feje fölött ott a kemény gond, az atra cura.

Az emberek különféleleképpen barátkoznak meg az elmúlás gondolatával, ez a szemléletmód bizonyos értelemben determi-nálja az öregkori személyiség alakulását.

Természetes, hogy az elmulás filozófiai gondolatai az idősebb korban többször, nagyobb súllyal jelentkeznek, mint azt a fiatal korban tapasztaljuk, márcsak a betegség következtében is.

De eltérő, hogy valaki hogyan, miképpen gondol vissza az eltöltött időre, hogy az alkotásának, életének, munkájának értelme volt, vagy pedig értelmetlennek találta az egészet. Mind ez az idős ember lelkivilágát sajátos módon befolyásolja, ezáltal természetesen életformáját is. A nagy írók, képzőművészek hiteles pszichológiai megfigyeléseket tártak fel művészi eszközökkel az öregkori személyiségrajzok terén is.

A magyar irodalom klasszikus munkája Arany János Őszikék c. műve. Az Őszikékben, ezekben a kapcsos könyvbe irt balladákban, versikékben, nagy hozzáértéssel irta meg Arany János az idős ember lelkivilágát. Ha Arany János nem magyar író lett volna, hanem valamilyen világnyelven irt volna, meggyőződésem szerint ez a nagy klasszikusok sorába tartozott volna.

Az öregkornak talán egyik legnagyobb problémája az elmagányosodás. Ezt a pesszimisztikus hangot nagyon szépen fogalmazta meg Arany János /Az elaggott fülemile/: "Ki már több nyarat élt, beteg, szeretne is elköltözni, de nem tud; csak gubbaszt az őszi fán; hő párját elvesztette, régi dalait elfeledte, megkísérli olykor, de közepén belésül, abbahagyja. Így üldögél, vagy lomhán átrepül egyik fáról a másikra, tépett fakó köntösében; még a verebek is kicsufolják." /Arany János: Az elaggott fülemile/.

Másutt ezt írja saját alkotó munkájáról:

"A tölegyek alatt
Beteg, ősz poéta
Leülhet ugyan,
Ha nehéz a séta:
Hanem aki hatvan
Telet ért, s nyarat,
Az versebe ne fogjon
A tölgyek alatt."

/Arany János: A tölgyek alatt/

Ady öregséggel kapcsolatos versei hasonlóképpen nagyon mély emberismeretről, az idős ember lelkivilágának fontos sajátosságairól tanuskodnak. De nem kell időben sem messzire menni. A mai magyar idóalom nagy öregjei is mintegy új való-másképpen foglalkoznak ezzel a korral; a legutóbbi időben különösen két nagy íróra kell gondolnunk ebben a vonatkozásban: Illyés Gyulára és Déry Tiborra. Illyés Gyula Kháron ladikja című munkájában mintegy számvetést tesz az életről. Szembe-állva a halál gondolatával, lepergeti lelki szeme előtt éle-tének egy-két nagy eseményét, nagy találkozását, nagy elmu-lását, és az öregkori rezignációval bizonyos értelemben a megválás, a bucsuzás állapotát is elmondja.

Ha elveszti valaki házastársát, rokonait, barátait, ezek a veszteségek az idős ember számára tulajdonképpen pótolhatat-lanok. A régi közös élményeknek a letéteményesei azok, akikkel beszélgetés során a távoli fiatalság emlékei idéződnek fel, és ha ezek elmulnak, meghalnak, kiesik az életből valami, és az elmagányosodás folyamata indul meg. Ezt hangsúlyozottan érzik a családtagok elvesztésénél az idős emberek.

Egészen más szemszögből találkozik az elmulással írói vénájának és személyiségének megfelelően Déry Tibor. A "Ked-ves bópeer...!"-ra gondolok, arra a remekműre, amely tulaj-donképpen lírikus önvallomás és szatirikus szembenállás az el-mulással. Gunyolódik zsémbes házvezetőnőjével, ezen keresztül magát gunyolja ki és megvillantja azt az utolsó Plátó-i sze-relmi fellobbanást, amit tulajdonképpen napnyugta előtt az író még érez. Ezek a mozzanatok arra is rávilágítanak, ahogyan saját maga tehetetlensége, elsősorban testi tehetetlensége gyötri, mint ahogyan általában az idős ember sokat foglalko-zik azzal, hogy mi lesz akkor, ha tehetetlenné válik a nagy magányban, egyedüllétben.

Az elmagányosodás időskori művészi kifejezését találjuk meg Zelk Zoltán néhány versében, amelyekből az alábbi sorokat idézzük:

Sivár sivár sivár sivár
sivár sivár sivár
senkise jó senkise vár
sivár sivár sivár.

/Zelk Zoltán: Bekerített csönd/

Déry Tibor egy másik munkájában /G.A. ur X-ben/ arról ír, hogy elpusztul egy civilizáció, amelyet mint öregember túlélt. Önmagát öregemberként lerajzolja. A testét kell, hogy táplálják ahhoz, hogy éljen; "önző módon" megkívánja a fiataloktól, hogy gondoskodjanak róla, nem akarja megadni magát a halálnak "... nem szép tőlem, hogy tovább élek, de élek" - vallja. /Déry Tibor: G.A. ur X-ben/

A halál és általában az öregség olyan sajátos kiszolgáltatottsági érzést jelent az öregember számára, amely abból fakad, hogy beteggé, tehetetlenné válik, rászorul más embereknek, társadalmi szerveknek vagy a család gondoskodására. Tudatában van a saját gyengeségének, ezt sokszor szégyelli.

Az öregembernek is teljes értékű joga van az élethez. Az idős ember szórakozzék, utazzék, élvezze a művészeteket, a tájakat, a családot, foglalja el magát lehetőleg azzal, amit szeret. Ne álljon meg, ne temesse el magát élve, a napok úgy teljenek el, hogy értelme legyen, ne egyhangu depresszióban töltse napjait.

Az a tény, hogy joga van valakinek élni, ez olyan probléma az idős korban, mely sajátos módon nem látszik természetesnek. Nem látszik természetesnek, mert az idős embert - ahogy mondom - sokszor "leírják", azt mondják, hogy már nem aktív, elbucsuznak tőle, boldog, nyugodt öregkort kívánnak neki.

Ezt az érzelmet művészi hitelességgel fogalmazta meg Zelk Zoltán:

Hatvannégy év
Pirosat pislog vagy zöldet mutat
az indóház előtt a szemafor? -

hová dülöng velem ez a vonat,
átcsattog még a viaduktokon?
Havat hirdet a decemberi ég,
kibámulva holnap az ablakon,
meglátom-e árnyam szaladni még
az idei havon?

/Zelk Zoltán: Bekerített csönd/

Ebben benne van az is, hogy nem tartanak igényt arra, hogy ő még valamit létrehozzon, valamit alkosson, aktív legyen. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a tudományok és művészetek történetét, nem egy esetben arra bukkamunk, hogy a legérettebb munkák idős korban születnek. Elég, ha Dürerre gondolnak, Leonardo da Vincire, Michelangelóra. Az idős piétának a szépsége egész más természetű, mint a fiatal piétáé. A maga nemében mindegyik olyan egyedi alkotás, amelyet csak abban a korban tudott a művész létrehozni, sem korábban, sem később. Meg kell érni életkorban is, hogy valakinek kialakuljon kellő értékben az az érzés, amit röviden empáthiának, beleérző képességnek nevezünk. Ez az empáthia kétségtelenül jellegzetesen nagyobb mérvű az öregkorban. Ha egy élethelyzetet meg akarunk igazán érteni, vagy esztétikailag át akarunk valamit élni, akkor csak abban az esetben jöhet létre magasfoku élmény, ha saját magunk is bele tudjuk helyezni magunkat abba a szituációba, amelyet a művész közvetít a műalkotáson keresztül. Az interpretálás csak akkor vezethet el rezonanciához, amelyet tulajdonképpen műélvezésnek nevezünk, ha azonos hangszerelés jön létre, ha egyszerűen felfogja valaki érzelmi szempontból is azt, ami történik. Meg kell érnie az embernek életkor szempontjából is, hogy valamit igazán átérezzen, vagy igazán esztétikai élmény keletkezzék benne. Erre jó példa a Rigolettó. Egy apa fájdalmát mondja el, sokszor kicsit groteszk formában is az opera. Ezt megérteni csak az tudja, aki az apa szerepébe bele tudja magát képzelni, tehát egy bizonyos empáthiaérzés létrejön benne. Nyilvánvaló, hogy egy éretlen gyermekben - bármennyire is fogékony a zenével szemben - igazi empáthia nem születhet meg ezzel a művel kapcsolatban, hiszen nem tudja, mit jelent

az apa-gyerek viszony. Hogyan élhetné át valaki, mit jelent a "parasztszület", s ezen belül az anya-gyerek viszonya, ha tulajdonképpen családi szempontból egy ilyen jellegű élmény távol áll életkori szempontból tőle.

Az idős ember természetrajzánál fogva sok pozitív és negatív élményt átélt az életében. Ennek következtében megértőbbé, türelmesebbé válik. Nem véletlen, hogy a nagyszülők és az unokák között általában jobb, bensőségebb, melegebb viszony alakult ki nagyon sok esetben, mint a szülők és a gyerekek között. Ennek több oka van. A szülők, ahogy említettük, életük anyagi feltételeinek megalapozása miatt és ebben a rohanó, gyorsuló időben való vágatás közben nem állnak meg. Türelmetlenül habzsolják az életet. Ezért van az, hogy nagyon sok esetben nem is játszanak a gyerekekkel, nincs idejük a saját gyerekük számára. Még a kérdéseket sem vethetik fel a gyerekek, és lassan le is szoknak arról, hogy kérdezzenek. Tudomásul veszik, hogy a szülő fáradt, hogy rohan, hogy az életben minden fontos, s hogy ő sokszor ebben a sorrendben elég hátul helyezkedik el.

De a nagyszülőknél más a helyzet. Megvitták már az életet a harcot. Megtalálták az élet bizonyos értelmét, és értelmetlenségét. A harc értelmét és értelmetlenségét. Az idős kor bölcsességét, okos humorát és életszemléletét több művész fejezte ki. Példaképpen néhányat kivetítünk: /Houdon: Voltaire, Houdon: Voltaire portréja, Kisfaludi Strobl Zsigmond: G.B. Shaw/.

A legtöbb idős ember visszatekintve elvégzett pályájára, Arany Jánossal együtt elmondhatja:

"Mily temérdek munka várt még!...

Mily kevés, amit beválték

Félbe'-szerbe',

S hány reményem hagyott cserbe'!..."

/Arany János: Epilógus/

Déryt idézem: "Mert kérdelem magától, van-e szebb dolog a létnél, s főképp ennek befejező szakaszánál? Amikor az embernek már nincsenek teljesíthetetlen vágyai, mert idejében lecsapolják őket, s nincs mire várnia, mert a várandóságait már elképzelni sem tudja. Amikor szívről már lehámlott minden fölösleges érzelem..." /Déry Tibor: Kedves bópeer...!/

Sokkal szerényebb az idős ember az élettel szembeni elemi igények tekintetében is. Több idejemarad ennek következtében befeléfordulásra, mérlegelésre, önmagával s a kisgyermkekkel való foglalkozásra is. Rádöbben arra, hogy az emberi érzések zürzavarában a felnőtt emberek sokszor nagyon kétes értékű ragaszkodása, az érdekből fakadó érzelmeivel szemben, visszamenekülhet a gyermek nyers, de őszinte érzelmvilágához. Ha a gyerek pozitív érzelmet, szeretetet tapasztal, akkor normális körülmények között ezt tükrözi vissza. A gyerek - mint egy hű tükör - viszonzozza mindazt a fényt, ami ráesik. Ezt megérti és megérzi az idős ember, és hihetetlen mértékben igényli. Az unokákhoz való ragaszkodás új érzelme egyfajta csalódásnak vagy csalódottságnak a szublimálása is az idős ember életében. Az ember szinte nap mint nap megújuló igénnyel tér vissza a természethez és a természeteshez. Az urbanizáció, a technika, a tulszervezettség, a bizonyos értelmi deperszonalizációs és automatizációs időszakban menekül az idős, a megfáradt ember, az őszinte, az egyenes gyerekekhez.

Nem szabad leegyszerűsíteni ezt a kapcsolatot úgy, hogy azért szereti a kisgyereket az idős ember, mert gyerekesebbé vált ő maga is, hanem azért, mert önmagát mintegy kideszttilálja, megtisztítja a sok salaktól, amelyet az élet küzdelme ráaggatott, újra egyenesen és tisztán akar állni a saját elmúlása előtt. És ebben az egyenes, ebben a tiszta, ebben a részben kiábrándult, de legalább olyan mértékben igazságot és őszinteséget igénylő és kereső szemléletmódban az idős ember a gyerekekben látja a romlatlanságot. És ennek következtében a gyerek az idős ember játszópajtásává válik. A gyerek ezt ugyanúgy megérzi, mint ahogyan az állat is megérzi, hogy szeretik. Az állat őszintén és egyenesen tud ragaszkodni az

emberhez is a legtöbb esetben, ha azt tapasztalja, hogy szeretik. A kisgyerek is a maga egyszerű és természetes ragaszkodásával viszonyozza az idős embernek a közeledését.

A másik tényező, amelyet legalább ilyen mértékben kell értékelni, az elmulás tragikuma előli menekülés. A végzet, mely szükségszerűen az elmulásban jelentkezik és főképpen az öregkorra esik, a végzet elől való menekülés, mintegy "kibuvás" biztosítéka a gyerek. Biológiai szempontból is öröklétesen tovább él a piciben valamiképpen az élet, átplántálódik belé a létünk, és mintegy "megkerülhető" a teljes elmulás.

Az öregkorban kialakul egy olyan távolságbecslés, amelynek a segítségével "rálátás" van a részletekre, elvesznek a mozaikok, s egy magasabb szintézis, szinoptikus látásmód alakul ki. Tulajdonképpen ez az ún. "életbölcesség", amelynek segítségével nagy távlatokat lehet áttekinteni.

Az idős korra egy spirált teszünk meg a fejlődésben. Habár sokféle szövevényen és bonyodalmon keresztül, absztraktaban, de mégis leegyszerűsítetten az egyszerű formáig jutunk el újra. A gyerek a kiindulás naivitásában - csak a spirál alsó fokán, igényeiben ugyanott tart, ahova magasabb szinten az idős ember visszatér. Engedjék meg, hogy ezt a visszatérést két művészi, hasonló beállítású képpel illusztráljam. Tessék csak megnézni egymás mellett ezt a két arcot. /Rembrandt A művész anyjának mellképe, rézkarc és Rubens: Kisfia képmása, rajz./ Ez a két véglet találkozik ebben a két szélsőséges generációban, mondhatnám azt, hogy egymásra talál. Szép Ernő olyan találóan fogalmazta meg azt, amikor azt mondja:

"Kérem én még nem játszottam,

Nem játszottam,

Játszani szeretnék mostan"

Megfigyelhetjük, hogy az idős ember milyen önfeledten tud játszani a pici gyerekekkel. Itt nincs különbség a magas értelmi szinten álló tudós és a teljesen primitív ember játékos igénye között. A közbülső generációk, az ifjak és a fel-

nőttek korántsem tudják oly önfeledten megérteni a pici gye-
rek játékát, mint az idős ember, aki rájön arra, hogy az élet
is egy kicsit játék, végső fokon tragédia, amely katartikus
elmulással végződik.

Devecseri Gábor /A mulandóság cáfolatául c. munkájában/
szépen írta le ezt a hangulatot:

"Bizonyos koron felül már úgy van - írja -, mint Holbein
Haláltánc-sorozatában: a halál az ifjakat vonszolja, huzza
magával, míg az öregeket lágy zeneszóval csengetve és hárfa-
hangok mellett gyengéden vezeti. Majdhogynem táncolva men-
nek." Ő is majdnemhogy táncolva ment. De nem úgy, mint a be-
letörődő öregek - hanem úgy, mint aki nem tudja, vagy tudja,
de úgy tesz, mintha nem tudná, vagy tudja, de nem akarja el-
árulni, hogy tudja, és táncol, az utolsó pillanatig, mert ha
már ugyanis menni kell, mért ne táncolva tegyük meg az utolsó
lépéseket is... Kivált, mikor ugyanis egyek vagyunk elválaszt-
hatatlanul nemcsak e táncolva ellejtő önmagunkkal, hanem az-
zal is, akinek a csengettyűje táncunkat vezeti... S mikor ez-
zel a tánccal is "változatokba-kibontakozó" önmagunkat tölt-
jük csak be. Alig is érzékelve a változatok átmeneteit. Ennek
a "táncnak" a tempója talán kissé lassabb, mint ahogyan Simon
István szépen leírta:

A falusi lakodalomban
fiatal párok közt járják,
a forgásban bölcsen, nyugodtan
és higgadtan mindig, a csárdást.

Mindegy, a cigány akármit huz,
éppen ez a gyönyörű benne,
táncukban egyforma a ritmus
bármilyen zenére, ütemre.

Mozgásuk mintha már tulnőne
önmagukon, már nem a testé;
kidobálták mind az időbe,
mi soká vált, feleslegessé.

De toppant még a rogyant csizma,
szép ivben feszül a Doberdón
átlótt kar vállra-tapadt izma,
és hátra dől az öregasszony.

Kisimul a borzas szemöldök
fölött a borzas homlok ránca,
amíg körül porzik a kölykök
padlatot rázó vad forgása.

S a körben gyönörően ott rop
csárdást a két meghiggadt táncos,
eljutva már-már a szép szobrok
tökéletes mozdulatához.

/Simon István: Gyönyörű terheim c.
művéből Táncoló öregek/

Egy már régebbi, jóval a betegsége előtt kelt versében
írja Devecseri:

"Észre se vesszük, hogy véges a létünk,
amikor belőle táncosan kilépünk."

Másutt versbe szötte életbölcességét:

Az emberélet utjának felén
egy nagy sötét erdő futott belém:
a születő halálnak tudata.
Sok ágbogával, árnyával növekszik;
S én hordozom - ha nem tetszik, ha tetszik -.

Nem szarv, maszk, lópata,
kívülről leső rém ez a tudat:
erdő a szívem égboltja alatt;
susog szeliden, mert hálás nekem:
egy levele sem sarjad nélkülem.

/Erdő/

És ebben a játékban, ebben a színjátékban vannak derűs pillanatok, amikor identifikálódik, azonosul a játékos ember, a homo ludens a játékaival, s így válik élő játékká maga a gyerek is. Játékká, amely az életnek bizonyos értelmében jó-tékony, többnyire derűs vizsgáztatást is jelent.

Ha az idős koru emberek hangulatát megvizsgáljuk, erősebb mértékben mutatkozik náluk a depresszió, a lehangoltság, mint korábbi koroknál. De azért meg kell látni azt a derűs nyugalmat is, amely nagyon sok esetben az idős ember harmonikus, kiegyensúlyozott életformájára jellemző.

Az idős ember megnyugvása és harmóniája talán nem olyan nagy kulminációs érzelmekben mutatkozik meg, mint a fiatalabb koroknak polarizált, feszültséggel teli érzélemvilága, pl. a pubertás korban vagy az ifjukorban. Nincsenek olyan nagy kilengések. De a nyugodt derűnek a harmóniája más kvalitásu érzelmet kölcsönöz ennek a kornak. Az idős ember nagyobb mértékben megengedheti magának az altruizmust. Ez sajátos módon keveredik ugyan az egoizmussal, mert az idős ember szorongása, saját személyének, sokszor testi épségének, egészségének a preferálását, előtérbe állítását, és hangsúlyozását kívánja meg, de egyuttal bőségesen adakozhat is.

Déry Tibor öngunnyal írja: "Ha meg akarja ismerni a lélek pajkos fondorlatait, akkor egy magamfajta elbárgyult vénember mellé szegődjék, fiatalember, s annak lesse a szavát! A vén emberek szava a belek bölcsessége, fiatalember. Csak a belek védelmezik az embert többé-kevésbé megbízhatóan a halál ellen. Az öregkor mosolygó megértése, bölcs fölénye, szelid megadása, a belátás, a kiegyezés, mindez már a halál fertőzése..."

/Déry Tibor: G.A. ur X-ben/

Ebben a korban jobban lehet adakozni, a szónak szoros és átvitt értelmében egyaránt, mikor önmaga már nem kíván valaki gyűjteni. Van az életnek akkumulációs és emanációs korszaka. Kétségtelen, hogy az ifjukur és a felnőttkor elsősorban az akkumulációnak, a gyűjtésnek az időszaka, hiszen meg kell

alapozni az életet minden tekintetben. De az idős korban, az emanáció, a kisugárzás, az adakozás, a szeretetszórás időszaka jön el, amikor a legnagyobb örömök közé tartozik az, ha a másik boldogul, ha máson segíthet valaki, ha másnak az örömét láthatja. Ki ne ismerné fel az idős szülőknek azt a büszkeségét és örömét, amelyet a saját gyerekének, vagy unokáinak a boldogulásán keresztül önmaga átél. Ezek más kvalitású érzelmek ugyan, de semmiben sem kisebb jelentőségűek, mint a korábbi időszak érzelmei. Vagyis visszatérve a hasonlatomhoz, nemcsak az az évszak szép, amely tavasz formájában ígéreti virágaival a termést, sőt nemcsak az a korszak szép, amelyben a termést leszedik, mert megérett. A tél is lehet szép, mert a fehér szín, mely mindent elborít, amely a tisztaságot szimbolizálja, a téli tájnak is megadja a romantikus varázsát.

Sajnos a fiatalság és a középkorú emberek nem gondolnak arra a könyörtelen tényre, hogy ők is megöregszenek, és amit tettek az idős emberek érdekében, tulajdonképpen önmaguk érdekében is teszik. Az emberi élet nagyon hamar elszalad. Különösképpen az az időszak, amelyet progresszív időszaknak nevezünk.

Fel kell tehát ismerni az idős kornak a szépségét és jelentőségét. Ahhoz azonban, hogy a társadalom is felismerje ezt, meg kell érteni, hogy az idős embernek nem szabad az élet vitalitását, aktivitását elveszítenie.
Illyés Gyula tanácsa szerint:

"Az öregség testi-lelki kényelmetlenségei ellen nem utolsó hatású védekezés tehát a tennivalók bizonyos ütemszerű beosztása és ismételtetése. Vagyis, hogy az időt mi fogjuk kordába. Mert különben ő táncoltat bennünket a maga boldond - embertelen - kedve szerint.

Semmit nem ajánlhatunk tehát melegebben a vénülőknek, mint a halál pillanatáig tartó tevékenységet. A halált egyetlen szűgyenithetjük meg. Ha nem várjuk."

/Illyés Gyula: Kháron ladikja/

Részt saját munkájának folytatását kell biztosítani, és ezt intézményesen is meg kell tenni, jogot kell adni a munkához, csökkentve a kötelességet, részt pedig a szabadidő felhasználásában azokat a hobbykat, kulturális igényeket is ki kell elégíteni, amelyekhez idő éppen az öregkorban adódik. Az utazás, a művészetek szépsége, ebben a korban az érettebb kornak rezonanciája következtében még nagyobb jelentőségű. Sokat kell a társadalomnak tennie annak érdekében, hogy ne legyen törés ebben a korban sem.

Mintegy szimbólumnak lehet tekinteni a magyar állam legutóbbi döntését, amelynek alapján minden nyugdíjas még féláru utazási jegyet kap a nyugdíjával együtt. Régebben még azoktól is elvették a féláru igazolványt, akiknek korábban volt. Tehát akkor vették el, amikor több idejük volt már arra, hogy utazzanak, nagyobb szükségük volt arra, hogy családjukat és barátait látogassák és a kulturális, művészeti helyeket felkeressék, élvezzék a természeti szépségeket. Ez a gesztus, amely bizonyára csak kiindulópontja annak a sorozatnak, amelyet a magyar állam tervez, arra utal, hogy felismerték ennek a problémának a jelentőségét pedagógiai szempontból is.

A gyermekek nevelésével foglalkozók körében, az aktív ráhatások rendszerében az idős ember aktivizálja magát, és amilyen mértékben kiesik a termelőmunkából, annak arányában kapcsolódik be a családi munkába. Áttevődött a súly a családon belül az idősebb generációra. Korábban a nevelésnek a súlypontja eléggé az iskolára esett; ma az iskola csak egy kis részét tudja megvalósítani ezeknek az elvárásoknak, és elég nagy részben az iskolán kívüli tényezők határozzák meg a gyerekek szerepét, beleértve a családot is. Ha azonban a család strukturáit, a családi szerkezet alakulását szemügyre vesszük, óhatatlanul meg kell állapítanunk, hogy ez nálunk is megváltozott. Jelentős mértékben áttevődött a gyermekgondozási és nevelési feladat az idősebb korosztályra. A nők foglalkoztatottságának általánossá tételével az anya lényegesen kevesebbet lehet együtt a családjával, kevesebbet nevelheti a gyermekét, kevesebbet gondoskodhat a család

anyagi jólétéről, mint korábban. Együttal a család, az asz- szony megterheltsége, kettős, néha hármas funkciója, fáradtab- bá és idegesebbé teszi. Ez tény kérdése, amivel számolni kell. Hova meneküljön a gyerek? Az idősebb generációhoz menekül, ahova egyébként is vonzza a szíve, ahol egyébként is nagyobb megértésre talál.

A megváltozott családi struktúra, a megváltozott gaz- dasági-társadalmi-politikai tényezőknek a hatására tehát egy- re jobban megnő a nagyszülők jelentősége. A pici gyerek ápo- lásától kezdve az iskolába küldésen keresztül, a gyerekekkel va- ló külön foglalkozásig, sőt hovatovább, olykor-olykor nagymér- tékben a gyerek belső lelki problémáinak feltárásáig és meg- értéséig egyre nagyobb szerepe van az idősebb korosztálynak, a nagyszülőknek. Ma már úgy is fogalmazhatnánk a legtöbb e- setben, hogy amikor a gyerek hazamegy, akkor tulajdonképpen sokszor a nagyszüleihez megy haza. Ott érzi azt a melegséget, támaszt és biztonságérzetet, amit tulajdonképpen az otthon jelent.

Fel akartam villantani az időskor legfőbb problematiká- ját, hogy magukban is kialakuljon egy empátia-érzés, bele- érző-képesség, ha szabadna azt mondanom, egy szimpátia-érzés, az idősebb korosztállyal szemben.

A mai fiatalok előkészítik a jövő öregségüket is, és töb- bé-kevésbé olyan lesz a saját idős koruk, amiképpen azt most, a mostani idősokkal szembeni viselkedésükben megalapozzák. Ehhez akartam néhány pszichológiai támpontot nyújtani.